

CIESZYN: kościół Jezusowy

Historia starego piastowskiego grodu – według legendy miejsce spotkania braci Bolka, Leszka i Cieszka – sięga tysiąca dwustu lat wstecz. Cieszyn, położony nad rzeką Olzą, był zawsze wyjątkowym miejscem, które prowadziły szlaki handlowe, gdzie stykały się różne kultury, języki, wyznania. Leżący na południu województwa śląskiego był znacznie oddalony od innych śląskich miast obdarzonych przywilejem wzniesienia kościoła z cesarskiej łaski.

Podatny grunt

Grunt pod przyjęcie Reformacji w Cieszynie przygotowali husyci, ich wpływy nie były bez znaczenia w księstwie podległym Królestwu Czeskiemu, podobnie jak na całym Śląsku. Wszak w Cieszynie już w 1508 r. rzemieślnicy żenili się z córkami księży, a w roku 1515 niektóre cechy rzemieślnicze posiadały własne kielichy do Komunii Świętej. Dzięki kupcom i studiującej za granicą młodzieży – w niedługim czasie po wystąpieniu ks. Marcina Lutra – do Cieszyna dotarły pierwsze religijne nowości.

Księżę cieszyński Kazimierz II (†1528) oraz jego syn Waclaw II (†1524), choć z urzędu nie uznali Reformacji w swym księstwie, także jej się nie sprzeciwiali, a o tym pierwszym pisze się, że „był luterskiego ducha”. Wdowa po księciu Waclawie II, księżniczka Anna – margrabianka brandenburska z Ansbach (†1539), wysłała po raz drugi za mąż za wielmożę morawskiego Jana z Pernsteinu – gorącego zwolennika Reformacji. W tym duchu wychowywany był książę Waclaw III Adam, który z chwilą uzyskania pełnoletniości w 1540 r. objął rządy w księstwie, oficjalnie przeszedł na luteranizm i tym samym z jego polecenia dziekan cieszyński Jan wprowadził w cieszyńskich kościołach – jako obowiązujące – wyznanie augsburskie. Była to jednak formalność, gdyż ludność, szczególnie na wsi, już dawno porzuciła naukę rzymskokatolicką i uczestniczyła w nabożeństwach w ponad 50.

kościółach i kaplicach, w tym 16. wybudowanych w czasach Reformacji. Waclaw III Adam 19 stycznia 1568 r. ogłosił tzw. *Porządek kościelny* – zbiór zasad wyznania augsburskiego. W rok później książę zmarł. Ze związku małżeńskiego księcia Waclawa III Adama z Katarzyną Sydonią w 1574 r. urodził się Adam Waclaw, w którego imieniu, jako małoletniego, władzę sprawowała matka. Ona to też 20 kwietnia 1584 r. uzupełniła i na nowo wydała *Porządek kościelny*, zaś w 1585 r. z jej fundacji został zakupiony ogród za murami miejskimi od Sznajdra w celu założenia cmentarza, gdzie wkrótce stanął kościół Trójcy Świętej, najpierw drewniany, a później murowany. W kościele tym jeszcze w XIX wieku widniał rymowany napis w języku czeskim: „Ty który nie przyjmujesz (Komunii) pod obiema (postaciami), bój się piekła palącego”. Budynek, który istnieje do dziś, odebrano ewangelikom w 1634 r. Książę Adam Waclaw (†1617), niestały w swoich słowach i postępowaniu, w latach 1598 i 1599 ogłosił, że odtąd po wszystkie czasy w miastach i na wsiach księstwa ma być głoszone Słowo Boże zgodnie z Pismem Świętym i *Konfesją augsburską*. Jednak już w 1610 r. dla korzyści politycznych i ekonomicznych książę zmienił wyznanie na rzymskokatolickie, i to samo nakazał poddanym. To otwarło drogę kontrreformacji, której gorliwymi krze-

wicielami byli Habsburgowie, od 1526 r. dzierżący władzę także nad Śląskiem. Na skutek tego prześladowani ewangelicy zaczęli swoją wiarę pielęgnować w ukryciu, w leśnych ostępach, których w Beskidach było wiele, a z posługą duszpasterską – w umówionym czasie – przychodzili do nich kaznodzieje z terenu dzisiejszej Słowacji. Wreszcie ostatni akord ugody altransztadzkiej – reces egzekucyjny, ogłoszony reskrytem z dnia 27 stycznia 1709 roku umożliwił powstanie, a właściwie reerygowanie parafii i kościoła ewangelickiego w Cieszynie.

Cesarski reskrypt

Dnia 18 marca 1709 roku cesarz Józef I wydał specjalny reskrypt zezwalający na budowę kościoła ewangelickiego na obranym wcześniej miejscu położonym na przedmieściu Cieszyna. Dnia 24 maja 1709 roku na terenie ogrodów owocowych Bohra, Schneidrowej, Hajmana i Hermana, znajdujących się poza murami miasta za Wyższą Bramą, komisarz cesarsko-królewski hrabia Jerzy Ludwik Zinzendorf i wielkorządca księstwa cieszyńskiego hrabia Adam Waclaw Paczyński z Tenczyna, wyznaczili miejsce pod Kościół Jezusowy za pomocą łaski zwieńczonej orłem cesarskim. Zwieńczenie to jest do dziś przechowywane w cieszyńskiej parafii. W dniu 2 czerwca tegoż roku pierwsze kazanie

Kościół wraz z zabudowaniami parafialnymi na rycinie F. B. Wenera

z okazji poświęcenia miejsca pod kościół wygłosił – w oparciu o tekst z proroka Nahuma 1,15 – pierwszy kaznodzieja Jan Muthman, przybyły z Wołczyna. Dnia 13 października 1710 r. poświęcono kamień węgielny pod kościół, którego budowa trwała 20 lat. Do tego czasu nabożeństwa odprawiano w drewnianym, tymczasowym budynku, obok którego rosły mury przyszłego kościoła. Zbór i kościół mogły powstać dzięki nielicznej, okolicznej szlachcie, m.in. F.H. Sobkowi z Kornic, J.F. Bludowskiemu z Błędowic, M.B. Skrbeńskiemu z Hřište, M. Góreckiemu z Kornic, W. Pelhrzymowi z Trzenkovic, J.J. Zierowskiemu z Zierowa, a przede wszystkim: Erdmannowi von Promnitz z Pszczyny, Erdmannowi Henkelowi von Donnersmarckowi – właścicielowi Bytomia, Tarnowskich Gór i Bogumina, Juliuszowi von Sunneghowi z Bielska.

W 1750 r. rozpoczęto budowę wieży, na której 14 września 1750 r. zamocowano banię z krzyżem i gwiazdą. W 1770 r. w czasie burzy bania spadła, w 2 lata później ponownie osadzono ją na wieży. Kościół, wraz ze „szkołą Jezusową”, powstała w roku 1725, służył około 40 tys. wiernym, nie tylko Śląska Cieszyńskiego, ale Górnego i Opawskiego oraz Moraw, począwszy od Frywałdowa, Holčovic w karniowskim, przez Niemodlin i Głubczyce na tzw. Śląsku Opolskim, morawskie Wałasko, Suchdol n. Odrą, Bogumin, Bielsko, aż po Pszczynę i Tarnowskie Góry. W szkole przy kościele Jezusowym, także w późniejszych czasach, nie brakowało młodzieży z innych zakątków cesarstwa, nawet z odległych podalpejskich krain. Jednak początki szkoły przy kościele Jezusowym sięgają początków zboru, kiedy to nauki udzielano w małym domku, a po dwóch latach wystawiono drewniany, ośmioizbowy budynek szkolny. Pierwszym nauczycielem był kandydat teologii Mewius.

Rozwój parafii został zahamowany z chwilą wydalenia ze zboru ulubionych duszpasterzy: Jana A. Steinmetza, Jana Muthmana i Samuela L. Zasadiusa oraz nauczycieli: Traugutta I Jerychowiusa i Jerzego Sarganka w 1730 r. Stało się tak za sprawą niegodziwych oskarżeń ze strony pastorów: Krystiana Hent-

schela i Gotfryda Schmidta. Zbór popadł w marazm, do kasy wpływało coraz mniej ofiar, szlachta śląska ubożała i było jej coraz mniej.

Nowe struktury i społeczne napięcia

Po roku 1742 większość Śląska zagarnęły Prusy, a dotychczasowi dobroczyńcy kościoła Jezusowego, Henckel-Donnersmarckowie i Promnitzowie, znaleźli się poza granicami Austrii i u siebie wspomagali powstałe parafie w Pszczynie, Tarnowskich Górach, Rozumicach i później w Golasowicach. Z tego powodu kościół był długo wykańczany i wyposażany. Na skutek podziału Śląska, Cieszyn w roku 1749 r. stał się siedzibą Konsystorza Wyznania Augsburskiego, który funkcjonował do czasów ogłoszenia patentu tolerancyjnego. W roku 1782 powołano nowy konsystorz obejmujący swym działaniem całą Austrię. Jednak w maju 1785 r. konsystorz przeniesiono do Wiednia, a Cieszyn był odtąd siedzibą superintendury morawsko-śląsko-galiczyjskiej, a później (do 1809 r.) superintendury morawsko-śląskiej. Trwałym śladem po latach zastoju w parafii był upadek szkolnictwa, co wiązało się także z brakiem kadry nauczycielskiej, która odchodziła do nowo powstałych zborów po patencie tolerancyjnym. W celu polepszenia szkolnictwa ewangelickiego w Cieszynie 1 listopada 1813 r. powołano Gimnazjum Teologiczne, jedyne w cesarstwie. W dniu 13 września 1847 r. przekształcono je na ośmioklasowe, po ukończeniu którego absolwenci mieli prawo studiować teologię na uniwersytecie wiedeńskim. W 1850 r. szkoła uzyskała miano CK Gimnazjum Ewangelickiego. Po wybudowaniu nowego budynku szkolnego, w 1871 r. szkołę przeniesiono, a w dwa lata później została połączona z gimnazjum rzymskokatolickim – tworząc już szkołę państwową. W czasie nauki w gimnazjach studenci zakładali samorzutnie kolejne koła samokształceniowe, celem „wydoskonalenia się w ję-

Duchowni – uczestnicy jubileuszu 250-lecia kościoła

zyku polskim” (*Złączenie Polskie, Wzajemność, Jedność*), z szeregów tych wyszli najznakomitsi działacze odradzającego się polskiego ruchu narodowego. W gimnazjach tych nauczano w języku niemieckim. Dopiero Macierzy Szkolnej K.C. w 1895 r. udało się utworzyć Polskie Gimnazjum w Cieszynie.

W dniu 19 kwietnia 1881 roku w Cieszynie założono Towarzystwo Ewangelickie Oświaty Ludowej, które miało na celu szerzenie oświaty w języku polskim poprzez drukowanie i rozpowszechnianie literatury oraz organizowanie wieczorów i odczytów. W roku 1892 za sprawą ks. dra Theodora Haasego – ówczesnego superintendenta morawsko-śląskiego, został wybudowany Szpital Ewangelicki, który w roku 1903 przeszedł pod zarząd państwowy. W pobliskim Dziegiełowie w okresie międzywojennym powstały Zakłady Dobroczynne oraz Diakonat „Eben-Ezer”, które istnieją do dziś.

W zborze cieszyńskim ścierały się racje narodowe, orientacje religijne; używano co najmniej trzech języków w liturgii: polskiego, niemieckiego i czesko-morawskiego wg kancjonału ks. Jerzego Trzanowskiego. Do najsilniejszych napięć dochodziło pomiędzy polskimi a niemieckimi parafianami. Okres po I wojnie światowej przyniósł wielkie zmiany; połowa terytorium parafii przypadła Czechosłowacji, nawet miasto zostało podzielone na połowę, a ewangelicy zamieszkali w czeskiej części Cieszyna utworzyli aż trzy parafie: polską „Na Niwach”, czeską i niemiecką „Na Rozwoju”, budując trzy kościoły ewangelickie. Parafia ewangelicka przy kościele Jezusowym i pozostałe parafie w polskiej części Śląska Cieszyńskiego w 1918 r. połączyły się z Kościołem Ewangelicko – Augsburskim w Polsce, którego biskupem był ks. Juliusz Bursche.

Kształt i wnętrze budynku

Kościół Jezusowy projektowali Jan Jerzy Hausrücker z Opawy i Józef Riedl. Cieszyńscy luteranie, odizolowani od społeczności ewangelickiej na Dolnym Śląsku, nie mogli wykorzystać ukształtowanej tam tradycji budowlanej, dlatego też ich kościół otrzymał nietypowy dla protestanckich budowli sakralnych kształt tradycyjnego kościoła. Zbudowany w kształcie trójnawowej bazyliki z bocznymi przybudówkami, z górującą od zachodu wieżą, jest przykładem architektury późnego baroku austriackiego. Na kościele Jezusowym wzorowali się budowniczowie kościołów na Zaolziu.

Wystrój kościoła jest typowo protestancki – wnętrze przepelnione bielą z nielicznymi złoceniami o wiele surowsze niż w poprzednio przedstawionych kościołach. Trzykondygnacyjne empyry otwarte są do nawy głównej. Sklepienie arkadowo, tworzą pomiędzy przęsłami swego rodzaju loggie. Z wysokiego sklepienia nawy głównej nakrytej sklepieniem kolebkowym z lunetami zwisają trzy żyrandole ufundowane w roku 1883 przez młodzież oraz Pawła Wapiennika, natomiast żyrandol na emporze organowej pochodzi z 1733 r., z fundacji barona Adolfa Bogusława Schmellinga z Hażłacha. W prezbiterium do roku 1766 znajdował się ołtarz przeniesiony z tymczasowego drewnianego kościoła, ufundowany przez hrabiego Bludowskiego. W 1766 r., dzięki Karolowi Bernhardowi Russeckiemu, wzniesiono nowy, monumentalny ołtarz, który był dziełem Józefa Prackera. Znajdujący się w nim obraz *Ostatnia Wieczerza* namalował Fryderyk Oeser z Lipska. Do

Nabożeństwo z okazji 200-lecia kościoła

1918 r. w górnej części ołtarza zamocowany był dwugłowy czarny orzeł – relikwiarz czasów cesarstwa austriackiego. Po lewej stronie ołtarza stoi barokowa chrzcielnica w kształcie krytego kielicha, zaś po jego prawej stronie, na cokole – popiersie króla Karola XII podarowane w 1935 r. parafii przez delegację szwedzką. Od strony północnej, po lewej stronie nawy ołtarzowej, znajduje się kaplica chrztów oraz zakrycia, na ścianach której umieszczono portrety cieszyńskich proboszczów oraz obraz olejny z podobizną króla Karola XII – również otrzymany w 1935 r. W południowej części, z prawej strony nawy, znajduje się tzw. alkierz przedpogrzebowy. Z roku około 1785, ufundowana przez Rudolfa Bogumiła Tschammera, pochodzi barokowa ambona, którą zawieszono na północnym-środkowym filarze, ponieważ najlepszy odbiór wygłaszanych w kościele kazań był wówczas, gdy głos rozchodził się z tego miejsca.

Muzyka, słowo i pamięć

Obecne organy zbudowane przez firmę Carla Warkera z Frankfurtu n. Odrą pochodzą z 1924 r. i są wbudowane do poprzedniego barokowego prospektu organowego firmy Sauer; posiadają 2076 piszczałek – od najmniejszych, wielkości papierosa do największych, liczących ponad 4 metry. Organy mają cztery klawiatury: trzy ręczne – manualy i jedną nożną – pedał oraz 36 rejestrów (registrzów).

W kościele jest około 3000 miejsc siedzących, a w sumie może zmieścić się do 7000 osób. W podziemiach kościoła znajdują się częściowo zasypane krypty grobowe, w których chowano zasłużonych dla zboru przedstawicieli szlachty. Na najwyższej emporze urządzono bibliotekę składającą się z podarowanych parafii księgozbiorów przez J.F. Bludowskiego i R.B. Tschammera oraz archiwów kościelnych. Zaś drugą emporę przed jubileuszem 300-lecia kościoła zaadaptowano na Muzeum Protestantyzmu i pracownię konserwatorską zbiorów. Pa-

Kościół Jezusowy na przedwojennej pocztówce

rafia w Cieszynie obejmuje 8 filiałów, gdzie odbywają się regularnie nabożeństwa (oprócz tego w szpitalu i 2 domach opieki). Wraz z filiałami liczy 6915 wiernych. Na terenie parafii działa 10 chórów i 8 kół młodzieży, dwa stowarzyszenia ewangelickie – oddział Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego oraz lokalne Towarzystwo Ewangelickie, które prowadzi przedszkole i trzy szkoły różnego stopnia. Parafia wydaje miesięcznik „Więści Wyższobramskie”. Wyznaczenie i poświęcenie miejsca pod kościół przypadło Cieszynowi na końcu, m.in. z powodu peryferyjnego położenia miasta wobec ówczesnej stolicy Śląska – Wrocławia. Cieszyn jako ostatni ukończył też budowę kościoła, dopiero około 1730 r., co wiązało się z trudnościami w zdobywaniu funduszy na budowę. Choć spośród sześciu kościołów łaski kościół Jezusowy został najskromniej wyposażony i ozdobiony, jednak przetrwał wszystkie burze dziejowe i jako jedyny, dzięki łasce Bożej, nieprzerwanie po dziś dzień służy Kościołowi ewangelickiemu.

Arkadiusz Felkle,
Jan Kliber

patrz też:

- „Zwiastun Ewangelicki” nr 6/2009
– *Koźuchów: kościół Winnicy Jezusowej*
- „Zwiastun Ewangelicki” nr 7/2009
– *Żagań: piękno Bożego stworzenia*
- „Zwiastun Ewangelicki” nr 8/2009
– *Milicz: kościół w dolinie Baryczy*
- „Zwiastun Ewangelicki” nr 9/2009
– *Jelenia Góra: największy z sześciu kościołów*
- „Zwiastun Ewangelicki” nr 10/2009
– *Kamienna Góra: wysłuchane modlitwy dzieci*